Nieuws uit de Werkgemeenschap

De stichting „Der Vaderen Erfdeel” heeft ten doel mede te werken om de volksche gedachte te doen herleven en in breede kringen van het Nederlandsche volk den eigen aard weder tot zijn recht te doen komen.

Naast het maandblad „Der Vaderen Erfdeel” laat zij verschillende uitgaven uitkomen.

Het doen houden van lezingen en voordrachten, het vormen van plaatselijke werkgroepen en het organiseeren van bezichtigingen behoort mede tot haar werkzaamheid.

Bestellingen en inteekening op het maandblad te richten tot Der Vaderen Erfdeel, Hoofdweg 4, Amsterdam, Postgiro 307867.

Bijdragen enz. voor het maandblad aan Postbus 51. Leiden.

DE TOCHT NAAR DOORN

Op den 30en van Hooimaand had de aangekondigde tocht naar Doorn plaats. Dr. Kits Nieuwenkamp had de vriendelijkheid, ons aldaar rond te leiden.

Eerst werd een bezoek gebracht aan een kleine heuvel, waar dr. K. N. opgravingen had verricht. Enkele scherven van daar gevonden urnen werden hierbij getoond. Merkwaardig was de volksoverlevering ter plaatse omtrent dezen heuvel, waarvan de volksmond zegt dat eenige eeuwen geleden zich daar lichtverschijnselen voordeden. De plaatselijke predikant werd er bij geroepen, die in den heuvel groef en enkele urnen te voorschijn bracht, vermoedelijk van nabegravingen. Hij bracht deze over naar een ander deel van het dorp en, naar het volk zegt, vertoonen zich de verschijnselen thans daar.

Een bezoek aan den Paaschberg volgde. Hier bevinden zich in een klein dal ter zijde nog een groot aantal vrij zware steenen, die kennelijk met den Paaschberg in verband hebben gestaan. De aandacht werd getrokken door een merkwaardige hollen weg tusschen twee wallen, waarvan het doel niet bekend is. Het heeft veel van een oude sprenk, maar de plantengroei wijst hier niet op; ook zijn de wallen kennelijk kunstmatig.

Daarna werd een bezoek gebracht aan enkele grafheuvels, die veel kans loopen te worden afgegraven voor villabouw. Getracht zal worden tot deskundige ontgraving te komen alvorens tot ondeskundige vernieling wordt overgegaan.

Ten slotte bezochten wij een plek op een heuvel, waar in een ringwalletje een eenzame oude beuk staat. Ook deze plek heeft stellig een bijzondere beteekenis gehad; welke, is nog niet bekend.

De heer K. N. deelde nog mede, dat zich bij Doorn tal van grafheuvels bevinden. Wat wij op dezen Zaterdagmiddag zagen wijst er ook wel op, dat Doorn een belangrijk middelpunt geweest kan zijn. Het is te hopen, dat belangstellenden uit den omtrek zich hier tot een werkgroep aaneensluiten, teneinde al hetgeen hier te vinden is nader te onderzoeken.

Een woord van dank aan dr. Kits Nieuwenkamp en mevrouw, die ons na den warmen middag op de hei met een dronk laafde, dient dit korte verslag te besluiten.

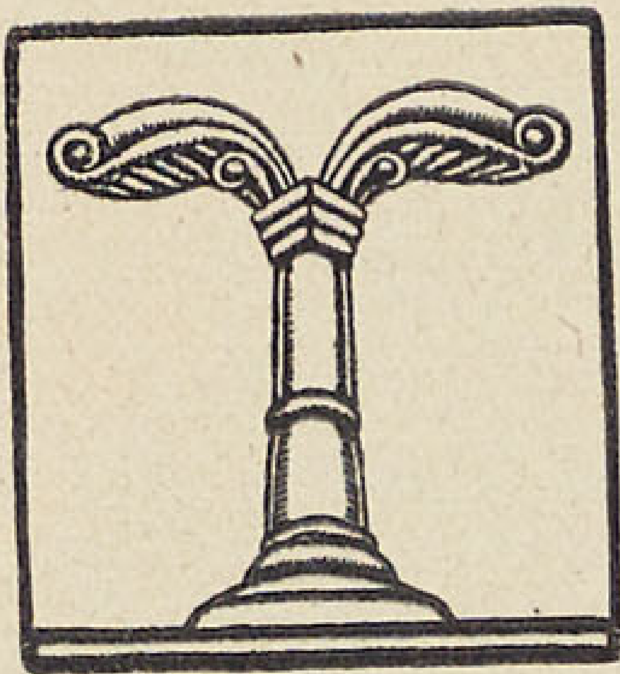

Der Vaderen Erfdeel

STRIJDBLAD VAN DE WERKGEMEENSCHAP VOOR VOLKSKUNDE

MAANDBLAD 3e JAARGANG No. 3 HERFSTMAAND 1938

Ras en Volk

Evenals de enkele mensch, het individu, aan geen ander gelijk, als het ware een geheimenis is, welke wij nooit geheel kunnen ,,verklaren" of doorgronden, zoo geldt dit ook van het ras. Wij weten het een en ander van de erfelijkheid en op sommige punten dringt de biologie, de wetenschap van het leven reeds diep binnen, zoodat wij veel begrijpen wat door vroeger eeuwen is toegepast, zonder echter het ,,hoe" te kennen. Omdat er nu veel is, dat wij niet of nog niet begrijpen, willen wij niet zoo dwaas zijn te zeggen, dat wij er niets van weten, zooals zoo vaak gedaan wordt. Wij willen veeleer woekeren met de reeds thans vaststaande feiten.

Onze Germaansche voorouders wisten wat edele geslachten waren, edel naar lichaam en geest. Maar zij wisten meer: zij wisten dat die niet ,,vanzelf" ontstonden en niet ,,vanzelf" in stand gehouden werden; zij wisten, dat wanneer onedel bloed werd opgenomen, het edele bloed verdorven werd. Op dit beginsel berustte heel hun ordening van het huwelijk. Zij streefden bewust naar veredeling. En daardoor hadden zij geslachten van geboren leiders, altijd weer; een bron, die niet verdroogde. Hun adel was edel.

Die adel stond niet vreemd tegenover het volk der overige vrije boeren, want zij voelden één en dachten één. Hoe kwam dat?

Wel, zij hadden één voorstelling van ,,eer", één voorstelling van ,,heil en vrede", één geloof. En wanneer daar een dichter, een zanger opstond, die den roem van een held bezong, den na-roem, dien hij zich bij zijn ondergang verwierf, dan ,,begrepen" allen hem; zij wisten wat dat was: de eer boven het leven te achten, den ondergang als hooggetijde des levens te beleven en zij wisten, dat die geest het sterkst leefde in de grooten van hun adel.

Dit over en weer begrijpen is een voorwaarde voor cultuur en die voorwaarde is alleen dan vervuld, wanneer een bevolking uit soortgelijke menschen bestaat, wanneer zij dus min of meer van zuiver ras is. Geen bevolking, ook niet de oud-Germaansche, was ,,zuiver" van ras, zooals b.v. de ,,bevolking" van een hoenderpark van een prima fokker dat is. Maar wij kunnen zonder meer begrijpen, dat wanneer wij eens een bevolking gingen samenstellen uit de meest uiteenloopende menschenrassen en wij leerden die bevolking b.v. Esperanto, dat er dan van dat over en weer begrijpen, waar wij van spraken, niets terecht kon komen: de Chinees heeft een ander schoonheidsideaal dan de Noord-Europeaan, hij heeft een andere Godsvoorstelling dan de neger, hij kan nooit een nomade zijn, zooals de rasechte Arabiër dit weer **moet** zijn.

Deze kunstmatig samengestelde bevolking zou in geestelijk opzicht uiteenvallen, en slechts door een schijntaal (Esperanto) en een oppervlakkige beschaving bijeengehouden worden; of waarschijnlijker nog,

door gebrek aan „begrijpen" in een chaos van cultuurloosheid en zedeloosheid ten onder gaan.

En wat zou God, de groote kunstenaar, op deze zoo ongelijk afgestemde instrumenten kunnen spelen? Gij zult zeggen: Hij kan er evengoed op spelen, op iederen enkeling. Maar hebt gij er dan wel eens aan gedacht, dat cultuur eerst ontstaat, waar dit spel, deze muziek „weerklank" vindt? Weerklank van boven, van de groote begenadigden tot in de onderste lagen der gelijkgestemden? Natuurlijk, dit alles is in beeldspraak gezegd, het zou anders de ruimte van vele artikelen vergen; maar voelt gij niet de waarheid, die in dit beeld schuilt? De doodsverachting van den Japanner komt uit een geheel andere voorstellingswereld dan het zoeken van den heldendood van den heidenschen Germaan. Zij lijken voor den oppervlakkigen beschouwer hetzelfde, maar zijn hemelsbreed ver van elkaar; zij zijn niet gelijk afgestemd. Dit zijn rasverschillen, waaruit de verschillen der culturen voortkomen.

Daar nu cultuur niet een bezit van den enkeling is, maar het bezit van een samenhoorige gemeenschap, welke die cultuur in den loop van eeuwen schiep uit haar eigen aard, onder den invloed van omliggende culturen en van het door haar bewoonde landschap — daarom kan die cultuur alleen groeien en bloeien zoolang er voldoende menschen zijn, welke met de voortbrengers van die cultuur in verleden en heden „gelijk gestemd" zijn, m.a.w. menschen, welke van het zelfde ras zijn. Zijn er dan „ras-zuivere" volken? Wij zeiden reeds neen, maar wij moeten dit zoo begrijpen: De volken zijn uit verschillende min of meer verwante rasbestanddeelen samengesteld, óf er zitten rasbestanddeelen in, die ver van de groote meerderheid afstaan, die geheel anders „gestemd" zijn.

Zoolang nu één bepaald ras den „toon" aangeeft (hoe aardig laat het beeld zich doorvoeren!) is die cultuur een eenheid, en moet de rest zich zoo goed en kwaad als het kan schikken en plooien en „instemmen". Maar krijgt een rasvreemd element van die bevolking in getalsterkte de overhand, dan zal de tijd komen, dat die cultuur sterft en zal dat andere element misschien een nieuwe cultuur gaan bouwen. Misschien — maar de cultuur der oude Grieken stierf, toen de Grieken van het Noordras zich vermengden met klein-Aziaten en andere rassen en de echte Grieken uitstierven. Er is geen nieuwe cultuur ontstaan op de puinhoopen.

Een deel van ons volk is verbasterd, ontworteld of vervreemd; het zijn onzuivere instrumenten geworden. Daarom moeten wij de vraag, of onze cultuur weer kan opbloeien, zoo beantwoorden: Ja, indien de nakomelingen van hen, die deze cultuur schiepen — en dat zijn de Germanen, van het begin onzer geschiedenis tot op heden — nog talrijk genoeg zijn, om de cultuurlooze rest tot zwijgen te brengen, en alle takken van cultuur, de wetenschap, de kunst, de orde der samenleving „af te stemmen" op de Germaansche ziel. Dan zal de groote kunstenaar dit instrument weer kunnen bespelen, het zal niet valsch gestemd zijn, het zal weerklinken in duizenden dankbare en vruchtdragende harten, het zal zijn een verstaan en versterken over en weer in een ware volksche gemeenschap.

Friesland-Ingwaeonenland

Chauken, Kimberen en Teutonen worden door Plinius als leden van den oorgermaanschen stam der Ingwaeonen, die dicht bij de zee wonen, gekenschetst. Ingwaz is een der namen van den god, die in Skandinavië den naam Freyr draagt en in Friesland Frô heet. Deze laatste naam leeft waarschijnlijk voort in Franeker. St. Pancras in Noord-Holland heeft vroeger Vroonen geheeten; in 1083 komt het voor als Fronlo, ook als Franlo, hetgeen „woud gewijd aan Frô" beteekend kan hebben. Deze Ingwaz-Freyr-Frô beschermt en bevordert den wasdom, de vruchtbaarheid.

De Friezen zijn waarschijnlijk hier de eerste bewoners der kuststreken en de uitvinders van den terpenbouw geweest, zooals ze in latere eeuwen de eerste dijkbouwers werden.

De inlijving van de oorfriezen in de oorgermaansche volkerengroep der Ingwaeonen ging samen met de inschakeling der Friesche taal in de ingwaeoonsche groep der Germaansche talen. Gewoonlijk wordt dit aldus uitgedrukt, dat het Friesch en het Angelsaksisch op grond van hun gemeenschappelijke klankontwikkeling een aparte Anglo-friesche groep binnen het gebied der west-germaansche talen vormen. De ingwaeoonsche groep der Germanen grijpt tot in den Germaanschen voortijd terug. Nog bij Tacitus omvat de indeeling in Ingwaeonen, Istvaeonen en Erminonen alle Germaansche stammen. De overlevering uit de 1e en 2e eeuw onzer jaartelling neemt de Eems aan als scheidingsgrens tusschen Friezen en Chauken. Maar later is deze grens verplaatst naar de Lauwers en hebben de Chauken na de 2e eeuw van uit het Oosten nog waarschijnlijk zoo'n stootkracht ontwikkeld, dat ze de Friesche deelen van Groningen hebben overstroomd. In den regel wordt aangenomen, dat de Friezen en de Saksen samen in de 2e eeuw de Chauken uit hun machtspositie hebben verdrongen en dat tusschen Wezer en Elbe de Saksen en tusschen Wezer en Eems de Friezen zijn blijven zitten.

Als dan Friesland in het eind der 7e eeuw weer in het licht der historie treedt, geldt de Friezennaam voor het geheele kustgebied tot de Wezer.

De Friesche stam verschijnt dan krachtiger dan voorheen, en heeft zich tot een Koninkrijk ontwikkeld, dat zich tot een nationale staat wil bevestigen. Maar de droom van het Friesche rijk ging te niet. Reeds was er een nieuwe groote bestrijder opgestaan in het Frankenrijk. De Friezenkoning Radboud (naar hem zijn nog verschillende wegen genoemd) moest nog tijdens zijn leven het Friesche gebied ten zuiden van den Rijn afstaan. Gedwongen zich te laten doopen en den godsdienst dien de Franken mede brachten te omhelzen, trok hij zijn been uit het doopvont terug, toen hij op zijn vraag of hij na zijn dood dan ook met zijne voorouders zou worden vereenigd, het antwoord van den priester kreeg, dat dit niet zou gebeuren, omdat zij heidenen geweest waren en zeide, dat hij dan liever met zijne voorouders in de hel dan met de Franken in den

hemel wilde zijn. Na zijn dood onderwierp Karel Martel door zijn groote overwinning bij de Bordena in 734 Friesland tot aan de Lauwers en 50 jaren nadien voltooide Karel de Frank het werk, doordat hij ook het overige Friesland tusschen Lauwers en Wezer bij het Frankenrijk inlijfde. Op gezag van Karel de Frank werd in de „Lex Frisionum" het oude volksrecht van den Frieschen stam in wetboekvorm gebracht. Daardoor leeft Karel de Frank, de voltooier hunner onderwerping, ten onrechte bij de Friezen voort als de groote wetgever en beschermer van het Friesche landrecht, het Asegarecht.

Met de zelfde hardnekkigheid als ze aan hun volksrecht hingen, hielden ze ook vast aan hun taal, welke ze even goed tegen den invloed van de Dietsche Nederfranken als tegen de Saksen trachtten zuiver te houden. Op den duur gelukte dit slechts in enkele deelen, als het tegenwoordige Friesland (onze provincie van dien naam) en in eenige verloren dorpen in Oost-Friesland, in Saterland.

Gedenkteeken, opgericht op de plaats waar eens de Upstalboom stond.

Even vast, misschien nog vaster hingen deze zee-Germanen aan hun oud geloof, hetwelk toch in zijn zinnebeeldige rijkdom geheel paste bij den aangeboren aard van dit volk. De levensstroomen, die volgens noord-germaansche overlevering onder den wereldesch ontspringen, zijn vele; de goden sloegen tusschen aarde en hemel een brug, de regenboog. De derde wortel der Esch staat in den hemel en aan dezen wortel bevindt zich de bron Urdar. Daar hebben de Goden hun Gerechtszitting en rijden ze over de Asenbrug. Een oerarisch Godssymbool is de wereldboom, ook de gerechtsboom (bij J. Grimm stalboume genoemd); hooger dan Walhall is de wereldboom, zijne takken spreiden zich over Walhall's dak. Aan den stam hebben de Goden hun rechtszitting (bij de nog Godsbewuste Germanen is het recht steeds van goddelijken oorsprong). Als de takken van den wereldboom die midden in de hal van het heelal staat, het dak van de hal met hun groen bedekkend, reikt de stam van den boom van de aarde tot den hemel; daar hij in het midden van het heelal staat, de grootste en beste aller boomen, zoo kunnen zich zijne takken over de geheele wereld uitspreiden.

In het midden van het oude Friesland, waarheen de zeven Friesche zeelanden hunne afgezanten zonden ter beraadslaging stond ook een boom, de Upstalbôm bij Aurich. Over deze Upstalbôm vermeldt Grimm, dat in de buurt een tempel stond met een reuzeboom; van dien boom reikten de takken ver; hij is winter en zomer groen; hij staat nabij de Urdar-bron. De Upstalboom bij Aurich was de rechtplaats der Friezen; het was een opgehoogde plaats, waarop de boom stond. Hoewel de mystieke beteekenis van deze Upstalbôm in geen enkel door ons geraadpleegd geschrift, wordt aangeroerd (naar Adam van Bremen weet niemand den oorsprong) is de parallel die men kan trekken tusschen de zinnebeeldige beteekenis van den Germaanschen wereldboom en deze Upstalbôm in de Friesche zeelanden toch wel voor de hand liggend.

De germaansche man-rune, de „m", stelt zoowel mensch als boom voor, vast in de aarde wortelende en zijne takken naar den hemel strekkend, als het zinnebeeld daarvan, dat mensch en boom van jaar tot jaar „in de aarde — uit de aarde" groeien, een beeld van het uit het donker naar het licht groeiende leven. Mensch en boom bloeien in ieder voorjaar mooier, en in iederen herfst wordt de oogst rijker, iedere nieuwe storm vermogen ze beter te weerstaan. De groei is in de Germaansche voorstelling in het middenpunt geraakt, van daar de vruchtbaarheid en de wasdom Gode gewijd. De strijd van het licht met de duisternis, die van den lichten held uit het Noorden met de donkere machten uit het Zuiden, wordt ook in de Edda prachtig geschilderd. De lichte Siegfried (de zonneheld) onderneemt met Gunther en de grimmige, duistere Hagen te samen een wedloop „door de klaver". De vierbladerige klaver is als naturalistisch tegenbeeld van het vierspakige zonnerad een symbool van het zonnejaar. Siegfried en zijne gezellen loopen aldus „door het jaar" en wel naar een bron onder een linde, die de duistere Hagen kent. Siegfried bereikt de bron het eerst, de donkere Hagen haalt hem daar in. Aan het doel gekomen, leunt

Siegfried met zijn sterke speer tegen een tak der linde, waardoor deze boom uitdrukkelijk als in den herfst stervende levensboom ᛦ wordt gekarakteriseerd. Dan legt Siegfried daar, waar de bron vloeit (d.i. precies ten zuiden van de linde, zooals deze Germaansche symboliek nog op vele plaatsen in werkelijkheid te vinden is, de bron bij de linde) zijn schild ⊙ (het jaar) neer. Indien nu Siegfried, de zonneheld drinkt, als hij aan den voet van den levensboom „in het water gaat" wordt hij door den speer van de duistere Hagen in den rug getroffen, daar waar het kruis op zijn gewaad (oorspronkelijk het blad van de linde, dat hem als jaargod kenteekent) te zien is. Hagen doodt het (oude) jaar; Siegfried sterft, zooals de goddelijke Balder door een pijl van Loki werd getroffen, waardoor hij sneuvelt. Dit lot kan hij niet ontloopen. Hier aan den voet der linde in het Odenwoud, voltrekt zich het sterven van Siegfried, zooals Kriemhilde het in den droom voorzag. In het sterven van Siegfried, den held uit Nederland (Friesland, Ingwaenonenland) is het lot van de zuidelijk zinkende zon, zooals het zich jaar op jaar in het heelal afspeelt, bezegeld.

De zon echter zal na zijn winterschen doorgang door de bergen en door de oorpoort weer rijzen in de lente; de voet ᛦ der linde, de boom in het Odenwoud (van Odin-Wodan) zal in het nieuwe jaar weer ontspruiten en in groenend loof der takken in den zomer de levensboom ᛉ weer doen opstaan! De natuurlijke loop van het jaar, van het leven naar den dood, maar ook van den dood naar het leven, zal in het organisch heelal nooit ophouden, zoolang linden, levensboomen in volkschen en vaderlandschen bodem wortelen. De symboliek van de wereldboom en van de levensboom werd zoolang verstaan, als de Germaansche stammen hun ras en hun bloed zuiver hielden. En zoo zal de Upstalbôm bij Aurich niets anders zijn geweest dan een late herinnering aan het denken en het voelen van het voorgeslacht. Bij den Upstalbôm kwamen de afgevaardigden der Friesche zeelanden bij elkander; de daar gekozen „judices" hadden nog in de 13e eeuw de plicht op te treden als een soort van bondsgericht voor alle Friesche landen samen. Meermalen zien wij de rechters van den Upstalbôm tusschen Lauwers en Eems de rust herstellen. In 1323 was de oude bond, die in de 2e helft der 13e eeuw zijn kracht verloren schijnt te hebben, hernieuwd, maar ook toen had hij slechts korten tijd stand gehouden, vermoedelijk niet langer dan 4 jaar. Het Groninger verdrag van 1361 was weder een poging om hem te doen herleven, zooals in den bondsbrief vermeld staat, nu voor het eerst met behulp van de machtige koopstad Groningen. De Friesche stam heeft de oude Germaansche symboliek lang bewaard, in overeenstemming met het volkskarakter, dat zijn zelfstandigheid niet gemakkelijk prijs gaf. Zoo goed als de Friezen hun eigen aard, hun taal en hun bloed voor vreemde smetten lang wisten te vrijwaren, zoo lang hebben ze de zuivere intuïtie van een onverdorven ras bewaard. En zulks klinkt nog na uit de nevelen, als nog na eeuwen het zelfstandige karakter van dit stoere volk telkens weer doorbrak.

Haaksbergen en Wolfskamers

In verband met de artikelen „Onderzoekingen op de stafkaart" en „Wolfskamer" in den vorigen jaargang, wordt onze aandacht op het volgende gevestigd:

In het eerste artikel wordt gesproken over Haackenberg en daarmede verwante woorden. Nu schreef in het Frysk Jierboek 1937 Dr. Erik Bergkvist over de afleiding van het Westfriesche heks — nhd hexe — ohd haga-dussa. Hij plaatst dan naast elkaar:

hekla, hake = wolf
häggele = demonin
hechel = heks

Tenslotte komt hij tot de slotsom:

hechel = wolvin = heks

De namen Haack-, Haak-, Höckle- e.d., die in het eerste der beide bovengenoemde stukken genoemd worden, wijzen dus mogelijk in dezelfde richting als de namen, die een samenstelling zijn met „wolf".

Ook het woord weerwolf wordt in dit verband duidelijker. Een weerwolf is een mensch, die als wolf rondwaart, een mensch in een wolfsvel. Het bovengenoemde woord haga-dussa (oe. hoegtesse, mnl. haghetisse) beteekent wolfsvel of boksvel.

De wolf was het zinnebeeld van den nacht, den winter en den dood; de bok van den dag, den zomer en het leven. De God van den storm en van den dood, Wodan, wordt steeds voorgesteld als gehuld in een blauwen mantel: hekla blá. Evenzoo wordt de Grieksche doodsgodin Leto voorgesteld in blauw gewaad „Kuanopeplos Leto". En terwijl de eerste de vader wordt van den dondergod Donar, is de laatste de moeder van den lichtgod Apollo.

Er is nog een tweede parallel in dit verband tusschen de Germaansche en Grieksche mythologie. Zeus, de hoogste God der Grieken, wordt wel genoemd Zeus aigiochos, d.i. boksveldrager = Hakkelberend, den bijnaam van Wodan, op wien waarschijnlijk tal van trekken overgegaan zijn, die vroeger bij Tyr (etymologisch de naamgenoot van Zeus) behoorden, de God, die vroeger de voornaamste godheid der Germanen was, maar die in voorhistorischen tijd door Wodan werd verdrongen. Opmerkelijk is voorts, dat Zeus ook nog den naam droeg van Zeus lukaios = wolfs-Zeus.

Ten slotte kunnen wij deze gegevens nog aanvullen met het volgende:

In de Friesche „Walden", bij Hardegarijp dus, pleegt men kinderen niet bang te maken met een „boeman" of iets dergelijks, maar zegt de moeder: „Tink er om, hear! Oars komt de wâlhoun!" (Denk er om, hoor! anders komt de wâlhoun!). Walhoun zou kunnen beteekenen: wal-hond, maar vermoedelijk is hier een verbastering in het spel en is „waer-houn" d.i. weer-hond (weerwolf) bedoeld.

Het Friesche woord voor weerwolf was waer-ûl, ook wel gespeld war-ûle. Het is thans echter niet meer in gebruik. Wel is er nog het kinderspel ûle-boartsje, dat ook wolf-boartsje heet. Om beurten wordt er bij geroepen ûle en wolf. In hoeverre het Friesche ulebord met wolf te maken heeft staat niet vast.

Eindelijk hebben wij in Friesland nog een soort stuifzwam ule-fyst = wolfswind en daar zwammen veel in verband gebracht worden met heksen, past ook dit gegeven in het geheel.

Samenvattend kunnen wij dus zeggen, dat er mogelijk een verband bestaat tusschen namen van plaatsen, samengesteld met het woord wolf of met het woord haak en dat deze dan alle verband houden met de begrippen winter, nacht en dood.

In aansluiting op het bovenstaande ontvingen wij nog de volgende aanvullingen:

1. Uit de Driemaandelijksche Bladen I (1901) blz. 38: „Als de rogge in het zaad schiet en de wind door de halmen speelt, zoodat de koppen op en neer gaan en de rogge stuift, zegt de boer: „de ròggehonde loopt der dör" of „de roggemöge hef de varkens der ût". J. H. G. (Vorden).

2. Idem blz. 89. Uit Zwartsluis: Als de „wòlvejacht" (een stuk land in deze gemeente) wordt afgemaaid, krijgen we storm.

Wat beteekent „Blauw"?

In het vorige nummer van Der Vaderen Erfdeel werden eenige bijzonderheden vermeld over den „Blauwen Steen" te Nijmegen en werd ook een dergelijke „Blauwe Steen" te Leiden en Keulen vermeld. Daarbij werd de vraag gseteld, of deze steenen steeds werkelijk blauwe steenen geweest zijn, omdat men in Bergum (Fr.) ook een „blauwen steen" kent, die echter in werkelijkheid van bruin graniet is.

Dit geval duidt er op, dat „blauw" hier in een zinnebeeldige beteekenis werd gebruikt en geen kleur aanduidt, maar iets anders. Voorbeelden van meer dergelijke gevallen werden gevraagd.

Nu kennen wij het gebruik van „blauw" in tal van vaststaande uitdrukkingen. In sommige daarvan wordt het woord in eigenlijken zin, dus als kleuraanduiding gebezigd; in andere is de beteekenis overdrachtelijk.

Wanneer men b.v. zegt, dat iemand „een blauwtje" heeft geloopen, dan beteekent dit, dat hij door een meisje is afgewezen. „Een blauwtje" is hier afkorting van „een blauwe scheen". Iemand die een schop tegen zijn scheen krijgt, ziet daar doorgaans een blauwe plek opkomen. De beteekenis van „blauw" is hier duidelijk.

Er zijn echter ook tal van uitdrukkingen, waarin „blauw" niet zoo direct te verklaren is. Waarom spreekt men b.v. van „een blauwe Maandag" waarmee men bedoelt: een enkele keer of een korten tijd. (In Limburg heeft de uitdrukking nog eenigszins andere beteekenis; daar schijnt men onder „blauwe Maandag houden" uitgelaten feestvieren te verstaan, volgens de Vries en Te Winkel).

Er zijn een aantal uitdrukkingen, deels in onbruik of mogelijk nog enkel gewestelijk voorkomend, waarin „blauw" de beteekenis heeft van „ongeloofwaardig", „onbetrouwbaar". Zoo bezigt Jan van Riebeeck in zijn „Dagverhaal" van het kasteel aan de Kaap de Goede Hoop de uitdrukking „blauwe excusen" voor „uitvluchten". Men kent voorts oude uitdrukkingen als „iemand de blauwe huik omhangen", „blauwe bloempjes" voor: „iemand iets wijs maken" en „leugens". Marnix van St. Aldegonde gebruikt in zijn „Byencorf" de uitdrukking „alle blauwe Sackmeters, alle Woeckenaers", hetgeen terugslaat op de uitdrukking „de blauwe sack" als bergplaats voor onrechtmatig verkregen goed. In Zuid-Nederland kent men volgens van Dale dan ook „blauwen" in den zin van smokkelen. Men spreekt dan van „de school blauwen" voor spijbelen en van „iets in den donder blauwen" voor „heel heimelijk doen".

In al deze uitdrukkingen heeft „blauw" bepaald een ongunstige beteekenis. Deze zelfde beteekenis is ook te voelen in de uitdrukking „blauw blauw laten", een aanstootelijke zaak laten rusten.

Nog sterker is dit in oude uitdrukkingen als „iemand naar de blauwe bliksem jagen", „de bonte hont met de blaeuwe staert" en ten slotte „de blauwe duyvel". Hier wordt blauw met den duivel in verbinding gebracht.

Iets van dezelfde beteekenis zit ook in den ouden naam „de blauwe scute", de blauwe schuit; het narrenschip, het carnavalsschip (carnaval wil zeggen: carrus navalis, scheepswagen, wagen op raderen en beladen met potsenmakers, narren, speelluiden, die al zingend, schransend en drinkend in den vastavondoptocht meereden). Roemer Visscher spreekt van „de blauwe schuit" als „het gilde der verloren kinderen", waar dus weer dezelfde beteekenis in zit van „gezelschap, dat zich aan wereldsche zonde heeft overgegeven". In die „blauwe schuit" en dat „gilde" zit een heel stuk oud heidendom van heidensche voorjaarsfeesten. Daartegen heeft de kerk eeuwenlang gestreden en die strijd duurt tot op onze dagen voort.

Nu is de kleur van den duivel in het algemeen zwart, zoodat het dus op het oog zonderling is, dat hier blauw met den duivel in verbinding wordt gebracht.

Men schijnt echter vroeger vaak blauw en zwart als verwant te hebben beschouwd. Zoo beteekent het oudgermaansch „blámandr" (letterlijk „blauwe man"), neger en „bláland", het zwarte land, het negerland.

Blauw en zwart zijn beide Wodanskleuren; zwart is de kleur van Wodans vogels, de raven en in het algemeen is zwart de doodskleur. De raven zijn doodsvogels. Blauw echter is Wodans mantel. Waar de oud-Germaansche goden door het christendom tot „duivels" werden verklaard, kon dus ook een uitdrukking als „de blauwe duyvel" ontstaan. Tegelijk kon zich

blauw als Wodanskleur tevens handhaven als kleur der trouw, waarbij blauw van Wodan werd losgemaakt en op Maria overgebracht.

Op deze wijze kan verklaard worden, hoe „blauw" in tal van uitdrukkingen een ongunstige beteekenis kreeg. Die beteekenis wisselt van „duivelsch" over „zondig" tot „ongeloofwaardig".

Nu zijn er tal van namen, waarin „blauw" als aanduiding voorkomt. Zoo wordt in de „Doopsgezinde Bijdragen" van 1889 medegedeeld, dat de kerkgebouwen van de zgn. „Waterlandsche gemeente" (in Waterland woonden veel Doopsgezinden) op verschillende plaatsen, o.a. in Harlingen (ook in Friesland heeft men veel Doopsgezinden) den naam van „Blauwe Schuur" droegen. Die naam kàn natuurlijk verband houden met het feit, dat het gebouw blauwachtig gekalkt was. De vraag is echter, of dat steeds het geval was, waar deze naam ontstond; of dat wellicht net als bij den Bergumer Poppesteen, de kleur niet blauw was en ook nooit was geweest. In dat geval zou „blauw" eenvoudig de beteekenis kunnen hebben van „afwijkend in het geloof, kettersch".

Wij zouden daarom willen weten, of er bewijsbare gevallen van „blauw" in de beteekenis van „kettersch" (of zoo als men in het Zuiden zegt: „geus") te vinden zijn.

Op verschillende plaatsen vindt men voorts op de kaart namen, waarin „blauw" voorkomt. Wij zullen er enkele noemen.

Daar is in de eerste plaats een „Blauw Bosch", dat op een oude kaart als liggende ten Westen van Alkmaar in Kennemerland wordt vermeld. Nu zou men kunnen vermoeden, dat „blauw" hier duidt op een donker, somber bosch. Maar het zou ook kunnen zijn, dat dit bosch zijn „blauwe" naam heeft gekregen van het feit, dat er hagepreeken werden gehouden door Dooperschen, wier kerkgebouw immers hier en daar den naam van „Blauwe Schuur" droeg. Oude stukken en kaarten kunnen hier wellicht opheldering verschaffen. Welke lezer in Alkmaar of omgeving zoekt het eens uit?

Verder vindt men op de stafkaarten veel „blauwe huizen" en „blauwe sluizen", waarvan de meeste wel eenvoudig blauw gekalkt zullen zijn geweest. Maar wij vinden ook een „Blaauwenhoek" onder Oploo, St. Antonius en Ledeacker in Oostelijk Noord-Brabant. Hier zal blauw wel geen kleuraanduiding geweest zijn; maar wat beduidt het daar dan wel?

Een blauw kruis, gelijk hier en daar ook bekend is, duidt doorgaans zeker op een kruis van hardsteen. Zijn er uitzonderingen bekend?

Wij zouden willen eindigen met het verzoek aan onze lezers, deze kwestie niet „blauw blauw" te willen laten, maar eens op te letten in welk verband zij „blauw" tegenkomen.

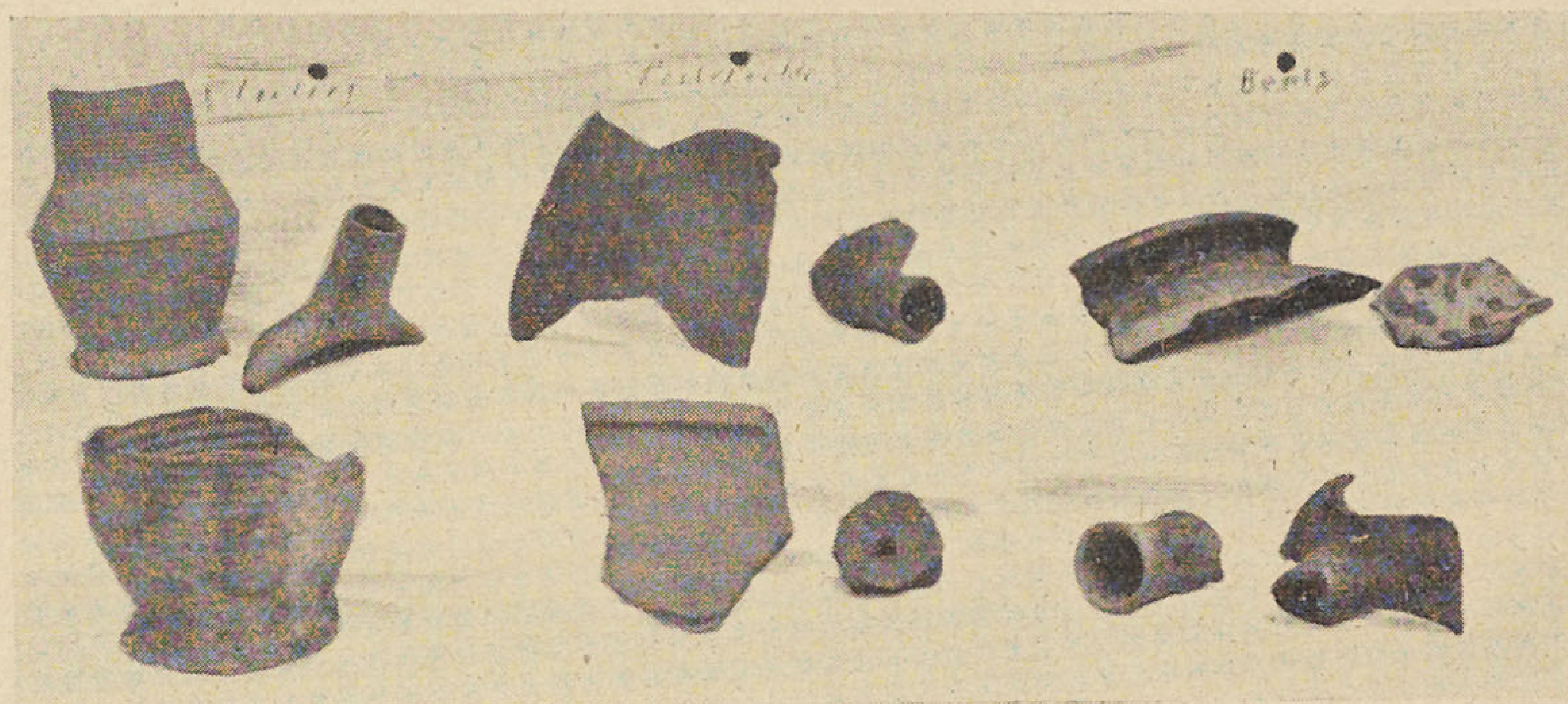

SCHERVEN VAN VROEG-MIDDELEEUWSCH VAATWERK UIT FRIESLAND

Is de vrij dichte bewoning van het Noorden van ons land tijdens de vroegere middeleeuwen door de vele terpen in Friesland en Groningen voldoende vastgesteld, met de bewoning der zand- en veengronden is dit niet het geval. Vondsten uit dien tijd werden tot dusverre niet veel gedaan of er werd geen acht op geslagen. Systematische opgravingen van vroeg-middeleeuwsche woonsteden hadden hier nog niet plaats.

Toch is het schrijver dezes in betrekkelijk korten tijd aan de hand van schervenvondsten mogen gelukken vast te stellen, dat ook de zand- en veenstreken in Friesland in de vroege middeleeuwen reeds tamelijk dicht waren bewoond.

Een afbeelding van eenige der te Ureterp, Oosterwolde en Beets gevonden scherven gaat hierbij. Alle drie groepen scherven bevatten gedeelten van het typische Friesch-Saksische steelpannetje en bewijzen daardoor, dat ze uit ongeveer denzelfden tijd zijn.

De gedeelten der kannetjes uit Ureterp (links) zijn ingevoerde stukken, waarschijnlijk Pfingsdorffwerk. Eveneens een der scherven uit Beets (rechts). Zij vertoonen de voor het Pfingsdorffwerk kenmerkende gele stippen.

Een bodemstukje uit Oosterwolde (midden) is doorboord. Volgens Dr. Holwerda zou het in de bodem doorboorde vaatwerk wijzen op zuivelbereiding (kaasvaatjes) in dien tijd.

Bij het uitgraven van fundamenten voor een woning vond schrijver dezes dit voorjaar ook nog een gedeelte van een vroeg-middeleeuwsch kannetje te Kortezwaag bij Gorredijk.

Deze vondsten, in een kort tijdsbestek gedaan, bewijzen dat evengoed als de kleistreken, ook de zand- en veenstreken in Friesland in de vroege middeleeuwen reeds tamelijk dicht waren bewoond.

Het Behouden Huys

Onder bovenstaanden naam werd op den elfden van Hooimaand ter Schelling [1]) een tentoonstelling geopend, waarvan men hoopt, dat zij zal leiden tot een Schellinger cultuur-historisch museum. De naam herinnert aan den beroemden Schellinger Willem Barentz, die met zijn reismakkers in 1596 op Nova Zembla in het Behouden Huys overwinterde. Eenmaal, zoo hoopt men, zal dit museum het huis zijn, waar al wat van beteekenis is voor de cultuur en de geschiedenis van het Schellinger volk en land, bijeen en behouden zal zijn.

De tentoonstelling is onderverdeeld in verschillende afdeelingen, zooals die van Willem Barentz, de zeevaart, de kleederdracht, het binnenhuis, het snijwerk en het knoop- en splitswerk (inzending van het Klaas Knopfonds, dat deze oude zeemansvaardigheid levend tracht te houden); voorts een afdeeling gebruiksvoorwerpen, een over de geschiedenis der Lutine, een schelpenverzameling en tal van geschriften uit vroegeren en lateren tijd.

De afdeeling Willem Barentz bevat natuurlijk tal van bijzonderheden, op hem en zijn reizen betrekking hebbend. In de afdeeling Zeevaart vindt men afbeeldingen van schepen, waarop een Schellinger als kapitein of als schipper heeft gevaren; er zijn voorwerpen, die door Schellinger zeelui werden meegebracht, en die in de huiskamer een eereplaats innamen, om het nageslacht te vertellen, hoe verre reizen men had gedaan. Voorwerpen, die ons vertellen van liefde en toewijding, welke door kinderen aan ouders werden betoond. De bekende Engelsche hondjes, de Rigasche bakken, de kleine steenen beschilderde scheepjes ontbreken niet. Voorts zijn er modellen van schepen, tot de kleine modellen in een flesch toe. Ook is er een prachtige zeemanskist met vlaggekast en kreeuwlaadje (de zeemansnaaidoos). Men hoopt deze afdeeling nog uit te breiden met een verzameling zeevaartkundige instrumenten en gegevens over Schellinger zeelui.

Er zijn prachtige voorbeelden van houtsnijkunst: een ellemaat, mangelplanken, stoven en mutsedoozen; een fraai gebeeldhouwd mesheft, bij Formerum gevonden. Ook is er een huwelijkspenning, opgegraven nabij de vermoedelijke plaats der vroegere kapel Vijfpoort, waar ook geraamten zijn opgegraven en waar ook een zilveren trouwring werd gevonden. Verder vallen te noemen de kleedingstukken: mutsjes, punekapkes, kapers en oud linnengoed uit de 17e en 18e eeuw.

Tenslotte is er een verzameling scherven, opgegraven door den heer Bellen te Assen, waarvan de toeschrijving ook van dezen afkomstig is.

Zoo is Schelling dan op weg naar een eigen huis, naar het behouden huys. De geestdrift, waarmee voorwerpen werden afgestaan, het aantal bezoeken, dat werd gebracht, bewijst dat er op het eiland een groeiende belangstelling is voor eigen verleden en eigen aard.

---

[1]) Plaatsbepaling; vgl. te huis, ter plaatse, ter Wadding (buitenplaats bij Leiden). Ten onrechte schrijft men meestal „Terschelling", alsof dit de naam van het eiland was.

NEDERLANDSCHE FAMILIE-
WAPENS
door dr. H. Kits Nieuwenkamp.
Uitg. „Eigen Volk", Haarlem (dl. 3).

Van de uitgeefster ontvingen wij het derde deel van deze uitgave ter bespreking toegezonden. Daar wij de beide voorafgaande deelen niet zagen, zullen wij slechts den indruk kunnen weergeven, dien dit derde deel op ons maakte.

De opzet dezer uitgave is, van elk behandeld geslacht een aantal geslachtkundige aanteekeningen, vergezeld van een afbeelding van het geslachtswapen, te geven. Deze aanteekeningen verschillen zeer in omvang; soms zijn zij zeer uitvoerig, soms zijn het ook niet meer dan enkele aanteekeningen, waarin verwezen wordt naar een in handschrift in familiebezit zijnde geslachtslijst. De wapens der besproken geslachten worden in goede afbeeldingen weergegeven en doorgaans ook besproken.

De waarde der geslachtkundige aanteekeningen is daardoor zeer verschillend. Soms worden mededeelingen opgenomen, zooals zij door een inzender zijn opgegeven (en door mededeeling daarvan uitdrukkelijk voor diens rekening gelaten), soms ook zijn de gegevens ontleend aan een door den schrijver zelf ingesteld onderzoek, zoodat men weet met getoetste gegevens te doen te hebben. Wij vragen ons af, of dit stelsel eigenlijk wel aanbeveling verdient. Het uitgeven in druk van geheele of gedeeltelijke geslachtslijsten heeft toch alleen nut, indien de gebruiker van zulk een werk zeker kan zijn, dat hij alleen goed gecontroleerde feiten krijgt voorgezet. Vooral bij de weinig uitgewerkte aanteekeningen heeft men het gevoel: hier hebben wij te doen met ongecontroleerde opgaven van de betrokken familie. Gelukkig blijkt, dat de heer Kits Nieuwenkamp zelf critisch is te werk gegaan. Maar wanneer wij bijv. bij het geslacht Hoving een sprong zien van 1302 naar 1594 en van daar over 1666 naar het eind der 18e eeuw, dan heeft zulk een mededeeling weinig waarde, daar er geen spoor van bewijs is, dat men met één geslacht te doen heeft.

In den naam van het werk: Nederlandsche Familiewapens, ligt deze zwakheid echter al opgesloten. Het werk wil in de eerste plaats aan de inteekenaren het genoegen geven, hun geslachtswapen in druk te zien verschijnen. De geslachtskundige aanteekeningen zijn bijwerk. De heer Kits Nieuwenkamp heeft als geslachtkundige deze wapenafbeeldingen niet willen geven zonder iets wat op een stamlijst leek en het hem ten dienste staande zoo goed mogelijk bewerkt. Maar het blijft eigenlijk een fout in de opzet, dat niet wordt uitgegaan van de geslachtkunde, maar van de wapenkunde. Naar onze tegenwoordige inzichten is de geslachtkunde belangrijker dan de wapenkunde; deze laatste is eigenlijk een hulpwetenschap ten aanzien der eerste. De uitgeefster heeft echter de inteekenaren tot zich getrokken met het lokaas der wapenafbeeldingen. Zoo heeft het werk iets halfslachtigs gekregen. Als geslachtkundige bron heeft het niet de waarde van een uitgave als b.v. het Nederlandsch Patriciaat; wat de wapenafbeeldingen betreft alsmede de aanteekeningen daarbij geeft het meer.

De bewerker is een aanhanger van een zinnebeeldige verklaring der wapens. Dat is een strijdpunt met een andere richting, welke elke zinnebeeldige verklaring verwerpt. Wij gelooven, dat de heer Kits Nieuwenkamp gelijk heeft, indien hij volhoudt dat de wapens wel degelijk een zinnebeeldige waarde hebben, ook al zijn wij het met zijn wijze van verklaring niet steeds eens. Dr. Kits Nieuwenkamp neemt n.l. aan, dat er één symboliek bestaat, „de" symboliek. Nu bestaat er inderdaad zooiets als „symboliek", als begrip; maar dat wil nog niet zeggen, dat er nu ook een aantal overal en altijd geldende zinnebeelden en symbolen zijn. Symbolen of zinnebeelden zijn nauw verbonden met het zieleleven en den geestelijken aanleg der volken, die weer met hun rasaanleg samenhangen. Daardoor heeft elk volk zijn eigen symboliek en zijn eigen zinnebeelden. Het is daarom in beginsel onjuist om, uitgaande van „de symboliek", naar verklaringen te zoeken. Men moet uitgaan van het volk en nagaan, welke zinnebeelden dat kent en welke beteekenis

het er aan hecht. Indien men deze dan in wapens tegenkomt, kan men aannemen, dat zulk een wapen zinnebeeldige beteekenis heeft. Gaat men anders te werk, dan komt men tot „hineininterpretieren". Wij gelooven, dat de bewerker deze fout niet geheel heeft vermeden, omdat het hem niet recht duidelijk was, dat er zooiets als „de symboliek" niet bestaat. Wat men dan „de symboliek" noemt is een wonderlijk mengsel van Oostersche, Latijnsche, Germaansche en nog een paar bestanddeelen. Indien men hiermee gaat werken, dicht men ons voorgeslacht gedachten en opvattingen toe, die het volkomen vreemd zijn.

Zeer zeker hebben onze voorvaderen een groote voorliefde voor het zinnebeeld en de symbolische handeling gehad. Geheel hun rechtsleven getuigt daarvan. Men denke b.v. slechts aan den godspenning. Maar zij bezigden slechts die zinnebeelden, wier beteekenis hun werkelijk gemeen was. En dat waren vele oud-Germaansche en enkele volksvreemde, die door de christelijke kerk hier bekend waren geworden.

De bewerker verwijst herhaaldelijk naar een ander werk van zijn hand, „Europeesche totemdieren". Wij moeten daarom opmerken, dat de titel daarvan wijst op een anderen onjuisten gedachtengang van den schrijver. Het is een jaar of tien geleden mode geweest om de uitkomsten der volkenkunde, zooals men die bij de bestudeering van Indianenstammen en Bantoenegers verkreeg, klakkeloos op de hoogbeschaafde volken van Noordsch ras toe te passen. Men ging daarbij uit van het humanistisch dogma, dat er één „menschheid" zou bestaan, hetgeen de gelijkheid en gelijkvormigheid van alle menschen en volken meebracht. Dit dogma is nu wel omvergeworpen, maar het spookt nog rond. Men kan in Europa niet van „totemdieren" spreken, omdat de volken van Noordsch ras in elk geval het begrip „totem" niet kennen. Door het gebruik van zulke veralgemeende begrippen snijdt men zichzelf ieder werkelijk inzicht in het zieleleven der volken af. Natuurlijk kennen de volken van het Noordras ook dierzinnebeelden, maar de beteekenis is daarvan geheel anders dan bij andere volken. Wie overal, waar hij een dier zinnebeeldig ziet optreden, maar het „volkenkundige" etiketje „totem" opplakt, blijft blind voor het werkelijk zieleleven der volken.

Nog een andere opmerking moeten wij maken over de symbolische wapenverklaringen van den schrijver. Dat is, waar hij op gezag van pater Vincent van Wijk en diens werkje „De naam Maria; over zijn beteekenis en velerlei vormen, zijn verspreiding en vereering" in vele Friesche en Groningsche wapens Maria-zinnebeelden meent te kunnen zien. Dit verwondert te meer, omdat de schrijver op blz. 118 blijk geeft, zeer goed in te zien hoe de werkelijkheid is. Hij vermeldt daar, dat de kerk allerlei zinnebeelden onzer voorouders overnam en daaraan een gewijzigde, christelijke beteekenis gaf en zegt zelfs: „Dit beginsel, of liever deze methode van de kerk is algemeen bekend uit de eerste eeuwen van het christendom" enz. Dit nu is met die Maria-symbolen precies het geval: lelie, zesster, halve maan gaan terug op oude heidensche zinnebeelden, welke de kerk voor haar Mariadienst in beslag heeft genomen. Het gaat dus niet aan, dat de schrijver het voorkomen dier symbolen aan Mariavereering toeschrijft, daar zij in Groningen en Friesland in hun ouden vorm inheemsch waren lang vóór de eerste vreemde zendeling één voet in die gewesten had gezet. Sterker: schrijver kent de tactiek, maar hij ziet niet, dat die tactiek niet tot de eerste eeuwen der kerk beperkt is, maar nog heden wordt toegepast.... door pater Van Wijk, op wien hij zich beroept!

Ondanks tal van punten, waarop wij dus met den schrijver van meening verschillen, hebben wij dit werk toch met groot genoegen doorgelezen. Het behandelt grootendeels Friesche en Groningsche geslachten en daarbij zijn telkens zeer belangwekkende dingen op te merken. Vele dier geslachten zijn in de Noordelijke gewesten van ouds geërfd geweest en hebben er rechterambten bekleed, zoodat men in de geslachtkundige aanteekeningen telkens kijkjes op het oude dorps- en rechtsleven krijgt. Heel de wereldbeschouwing van ons voorgeslacht, die in onzen tijd weer opstaat, komt u tegemoet uit deze beschrijvingen van den opgang en neergang van geslachten. Wie zijn volk liefheeft, verheugt zich bij het doorzien van zulk een werk voortdurend over de kracht, die nog in dat volk leeft.

Nieuws uit de Werkgemeenschap

De stichting „Der Vaderen Erfdeel" heeft ten doel mede te werken om de volksche gedachte te doen herleven en in breede kringen van het Nederlandsche volk den eigen aard weder tot zijn recht te doen komen.

Naast het maandblad „Der Vaderen Erfdeel" laat zij verschillende uitgaven uitkomen.

Het doen houden van lezingen en voordrachten, het vormen van plaatselijke werkgroepen en het organiseeren van bezichtigingen behoort mede tot haar werkzaamheid.

Bestellingen en inteekening op het maandblad te richten tot Der Vaderen Erfdeel, Hoofdweg 4, Amsterdam, Postgiro 307867.

Bijdragen enz. voor het maandblad aan Postbus 51. Leiden.

BEZOEK AAN HET OPENLUCHTMUSEUM

Op Zaterdag 24 dezer zal een gezamenlijk bezoek aan het Openluchtmuseum aan den Schelmschen weg te Arnhem worden gebracht. Dit is te bereiken met tramlijn 3.

Voor deskundige voorlichting en rondleiding wordt zorg gedragen. Deelnemers komen samen aan den ingang op den Schelmschen weg, des namiddags te 14.30 uur.

Wij wekken onze lezers uit den nabijen en verderen omtrek op aan dit zeer belangwekkend bezoek vooral deel te nemen. In het Openluchtmuseum zijn vele uitingen van onze volkscultuur, die met den ondergang bedreigd werden, voor het nageslacht behouden. Wie bv. een Twentsch „lös hoes" wil zien, dat in Twente zelf haast niet meer te vinden is, kan dat in het Openluchtmuseum op zijn gemak bekijken.

Lezers uit Arnhem zelf hebben het al heel gemakkelijk, maar ook uit Apeldoorn, den Achterhoek, den Veluwezoom en de Betuwe kan men gemakkelijk aan dit bezoek deelnemen. De ervaring met voorgaande gezamenlijke bezoeken heeft bovendien geleerd, dat deze door de onderlinge kennismaking en gedachtenwisseling zeer vruchtbaar zijn voor de deelnemers.

Men verzuime dus niet van deze gelegenheid gebruik te maken om geestverwanten te ontmoeten en eigen inzicht te verdiepen.

UITGAVEN:

Maandblad DER VADEREN ERFDEEL, *f* 0.95 per half jaar; *f* 1.90 per jaar.

H. Laagland — Het verband tusschen ras en kultuur. — Tweede druk *f* 0.25

H. J. Popping — Eenige correcties op Nederlandsche geschiedschrijving *f* 0.45

F. E. Farwerck — Levend Verleden — geb. *f* 3.90

Wat is ras? *f* 0.20